

Notiser

MORALBESPRUTNING

Forskning har visat att god lukt och god moral hänger ihop. Folk betar sig mer moraliskt om de befinner sig på en plats där det luktar rent! Man har gjort experiment där försökspersoner sitter i två olika rum, det ena helt vanligt, medan man i det andra har sprejat i luften med citronlukande fönsterputs. Det visade sig att 22 procent av personerna i det sprejade rummet var villiga att donera till välgörande ändamål, mot bara 6 procent i det andra rummet. Det är skönt att veta att forskningen går framåt. Och här kan man också tänka sig viktiga tillämpningar. Kanske kan man t.ex. lösa motsättningarna i Mellanöstern helt enkelt genom att bespruta hela området med fönsterputs.

NYA BÖCKER

Carl Reinhold Bråkenhielm, som är professor i empirisk livsåskådningsforskning i Uppsala, har utgivit *Verklighetsbilder*, Nya Doxa 2009.

Ingemar Hedenius klassiska bok *Tro och vetande* från 1949 har utkommit i en ny jubileumsutgåva med förord av Lena Andersson, Fri Tanke förlag 2009.

Ett urval texter av filosofiprofessorn Axel Nyblaeus (1821–1899) med titeln *Christopher Jacob Boström* har utgivits av Joachim Siöcrona på Hilaritas förlag 2010.

Mats Hansson har utgivit en skrift med titeln *Världen enligt fundamental logik och erfarenhet*, Books on demand 2010.

Ökologisk kommunikation av den tyska sociologen Niklas Luhmann har utkommit på Cappelen Akademisk forlag, 2009. Boken handlar om hur samhället reagerar på miljöproblemen.

DEN FILOSOFISKA ANALYSEN AV LÅTSANDE

I *Filosofisk tidskrift* 4/2009 diskuterar Martin Gustafsson bl.a. en notis av mig i *FT* 3/2008. Där besvarade jag de av Lars Bergström till sina läsare

i det föregående numret ställda frågorna ”Kan man låtsas vara vaken?” och ”Kan man låtsas vara levande?” Mina svar var: ”Nej, det kan man inte”. Dessutom lade jag till att jag betraktar svaren som sanna a priori. Ett helt annat svar gav samtidigt Jan Österberg. Med hjälp av ett exempel hävdade han att det visst går att låtsas vara vaken, och (personlig kommunikation) detta i en mening av ’låtsas’ som inte är metaforisk. Min slutsats av detta var och är, att jag och Jan har haft olika uppfattningar av vad som utgör ordet ’låtsas’ centrala mening. Och mitt svar till Martin nedan knyter an till och utvecklar denna min åsikt, något som jag också tror är av relevans för frågan vilka allmänfilosofiska växlar man bör dra av vissa iakttagelser om hur naturliga språk fungerar.

För mig involverar ett låtsande i den *centrala* meningen alltid ett (för att låna ett uttryck från Martins notis) ”pågående personligt framförande”; det är så att säga ett *direkt* låtsande. Så icke alltid för Jan, och uppenbarligen inte heller för Martin. Och eftersom Martin inte noterar att vi tilldelar ’låtsas’ olika mening, tror han felaktigt att jag måste förneka hans åsikt att ”ett låtsande kan *arrangeras* (kursiv tillförd) och sedan fortgå även under det att den som låtsas ligger och sover”. I den mening som Martin och Jan använder ’låtsas’ kan man naturligtvis låtsas vara vaken. Men som framgår av själva det från Martin citerade uttrycket, så är det här fråga om ett *arrangerat* låtsande inte ett direkt låtsande.

Jag är väl medveten om det diakrona lingvistiska perspektivet, och att ord mycket ofta med hjälp av familjelikhet antar nya meningar; och även att det som en gång framstod som ett ords centrala mening kan upphöra vara det centrala. Det jag ovan sagt om ’låtsas’ ser jag inte som en överhistorisk sanning, utan endast som ett konstaterande om dagens språkbruk. Men innan man ska börja diskutera huruvida jag eller Jan och Martin besvarat Lars B:s frågor rätt, måste man naturligtvis ta reda på om vi tillskriver ’låtsas’ samma mening. Med de senares begreppsavgränsning är det sant både att man kan låtsas vara vaken när man sover och låtsas vara hemma fast man är någon annanstans och inte för tillfället direkt låtsas något alls, men med den begreppsavgränsning jag tog för given i min notis är sådana låtsanden omöjliga. Detta innebär inte att jag på minsta sätt vill förbjuda Jans och Martins ordanvändning; jag vill bara påpeka att deras kritik inte träffar mig, eftersom jag i den anförda notisen (tyvärr tyst) förutsatte en annan mening hos ’låtsas’ än de gör.

Kanske är det så att svenskan idag inte har något entydigt svar på frågan om det okvalificerade ordet ’låtsas’ är begränsat till direkt låtsande eller också inbegriper arrangerat låtsande. Det skulle kunna förklara varför Lars överhuvudtaget fann anledning att ställa sina frågor. Hemförsäkringsbolagens återkommande rekommendationer om att man ska arrangerera en massa saker så att det ser ut som om man är hemma fast man

är borta, kanske skapat grogrund för en utvidgning av låtsasbegreppet. Man uppmanas ha det trevligt på semestern men ska låtsas vara hemma.

När det gäller frågan huruvida en död person korrekt kan sägas låtsas vara levande, ställer sig Martin (efter en diskussion av Birgit Nilssons önskan om att hennes död skulle hållas hemlig tills efter begravningen) mer tveksam; och min språkkänsla ger samma utslag. Men blir det populärt med arrangemang av Birgit Nilssons slag, så kommer kanske meningen hos 'låtsas' att utvidgas så att det blir normalt för gamla personer att säga saker som: "Ja, jag tänker följa modet och låtsas vara levande ända tills begravningen är över." Att låtsas efter sin död blir ett specialfall av arrangerat låtsande.

Som nästa steg i min replik vill jag kortfattat ge min egen syn på två av de exempel Martin anför där han försvarar min åsikt, dvs. att man inte kan (direkt) låtsas vara eller göra det man faktiskt är eller gör. Första exemplet gestaltas av följande fråga: Kan en tjuv som klär ut sig till fönsterputsare och putsar fönster enbart i syfte att studera en lägenhets interiör sägas låtsas putsa fönster? Mitt svar är att den potentielle tjuven inte låtsas putsa fönster, men väl låtsas vara en fönsterputsare. Genom att göra det han faktiskt gör kan han (direkt) låtsas vara något som han inte är.

Andra exemplet gestaltas av följande fråga: En person som är ovetande om att hon blivit förgiftad måste väl kunna sägas (direkt) låtsas vara förgiftad? Ett liknande exempel som jag tidigare fått mig förelagt låter i fri återgivning som följer. Kal och Ada är i Paris, men på grund av allt för mycket alkohol tror Kal sig vara hemma i Göteborg, och i detta tillstånd bestämmer han sig för att låtsas för Ada att han tror sig vara i Paris. Kan man inte här korrekt säga att Kal (direkt) låtsas vara där han faktiskt är, i Paris? Min respons är enkel. Ur ett förstapersonsperspektiv lever de två fallen upp till min tes att man inte kan (direkt) låtsas något som faktiskt är fallet, och ur ett tredjepersonsperspektiv är den adekvata beskrivningen av den förgiftade personen och Kal att de bara "tror sig låtsas". Och att tro sig låtsas är inte detsamma som att låtsas. Precis som vi till vardags skiljer mellan att "ha rätt" och att blott "tro sig ha rätt", så bör vi skilja mellan att (direkt eller arrangerat) låtsas utifrån korrekta respektive felaktiga premisser.

Nu till ett av Martins motexempel till min tes. Han anser att tesen inte kan gälla generellt, därför att en galen person kan felaktigt tro att hon är en död gengångare, och så för sin omgivning (direkt) låtsas tro att hon är en helt vanlig levande person. Min åsikt är att ur det egna förstapersonsperspektivet så lever personen upp till min tes att man inte kan låtsas något som faktiskt är fallet, och ur ett tredjepersonsperspektiv så är också här den adekvata beskrivningen att personen bara "tror sig låtsas". Hon tror sig felaktigt vara en gengångare, och kan därför tro sig låtsas vara en vanlig levande person.

Av Martins notis framgår att han 2008 (i en festskrift till Sören Stenlund) skrivit en uppsats, ”Kan man låtsas vara vaken?”, där han helt oberoende av notiserna i *FT* kritiserat åsikten att man inte kan låtsas vara vaken. Och med anledning av vad han där säger, vill jag göra några förtydliganden av mina språkfilosofiska ståndpunkter. Jag anser liksom Martin att ”spontana, oförutsägbara språkliga avvikelser kan vara omedelbart begripliga”, och att det därför inte behövs några speciella ordstipulationer innan någon tar sig för att använda ordet ’låtsas’ på ett nytt sätt. Jag anser också att användningen av ’(arrangerat) låtsande’ och ’(tro-sig-)låtsas’ är, med Martins uttryck, ”naturliga fortsättningar” på den användning av ’(direkt) låtsas’ som jag anser vara den idag centrala.

Jag är *semantisk partikularist* i följande bemärkelse. Jag anser: (a) att det inte finns några på förhand givna absoluta regler för vad som är det mest adekvata uttrycket att använda i en given kontext, och (b) att det i syfte att finna det för tillfället mest adekvata uttrycket också är tillåtet att ge hittills väldefinierade ord helt nya meningar, vilka är naturliga fortsättningar på den gamla. Jag är alltså varken en konservativ ordpurist eller en ”språkpolis” (Martins uttryck) av det slag som V. C. Aldrich (hans måltavla i den nämnda uppsatsen) är. Men denna semantiska partikularism innebär ju inte att det är meningslöst att göra begreppsavgränsningar i det redan existerande språkbruket. Semantisk partikularism får inte förblandas med vad jag vill kalla *semantisk herakleitosism*, åsikten att all ordmening är så flytande att man bör sluta tala om identiska återanvändbara ordmeningar; eller med en travesti på Herakleitos (B 91): Man kan inte två gånger använda samma ord.

I relation till Lars B:s frågor ”Kan man låtsas vara vaken?” och ”Kan man låtsas vara levande?” hävdar jag numera bestämt, att det krävs ett visst mått av begreppsanalys innan de meningsfullt kan diskuteras och besvaras. Detta innebär inte att man *stipulerar sanningar*, vilket Martin tycks tro. Han skriver t.ex. i sin notis: ”Men det innebär väl bara att avvisa motexemplet medelst godtycklig stipulation?” Nej, det gör det inte; det innebär att man först ungefärligt avgränsar meningen och därefter funderar över sanningshalten och vilken typ av sanning det kan vara fråga om. Tillåts inte sådana avgränsningar kan varken vardagliga påståenden typ ”Bussen går 20.15” eller vetenskapliga lagpåståenden typ ” $E = mc^2$ ” betraktas som sanna eller falska. En av flera absurda konsekvenser av den semantiska herakleitosismen.

Ibland tycks det mig (rätt eller fel) som om Martin försöker göra det omöjliga: att på en och samma gång vara semantisk partikularist och semantisk herakleitosist.

Ingvär Johansson

SVAR TILL INGVAR JOHANSSON

Ingvar drar stora växlar på mitt ordval när jag påpekade att ett låtsande kan "arrangeras". Men min poäng var inte att arrangerat låtsande är indirekt, parasitärt, eller på något annat sätt mindre centralt än låtsande som involverar ett pågående personligt framförande. Vad jag ville framhäva var låtsandets sociala sida, en sida som jag menar är helt central och vars betydelse jag tror Ingvar missförstår och underskattar.

Närmare bestämt misstänker jag att Ingvars syn på vad som utgör den centrala meningen av låtsande vilar på en alltför mentalistisk bild av vad det innebär att låtsas – som om den mest genuina formen av låtsande måste involvera en pågående *tanke* på att låtsas eller kanske en *känsla* av förställning. Men det tror jag helt enkelt är fel. Jag kan låtsas att jag behärskar antik grekiska genom att ha min bokhylla fylld med Platon-dialoger och Aristotelesböcker på originalspråket, låta grekiska texter ligga framme på skrivbordet, och så vidare. Jag kan låtsas ha en avancerad smak genom att ha svårtillgänglig konst på väggarna, abonnera på Berwaldhallens nutida konstmusikserie, och så vidare. Kanske involverar mitt låtsande i dessa fall inget pågående personligt framförande alls. Jag vill inte explicit hävda att jag kan antik grekiska eftersom det vore en direkt lögn. Jag undviker sorgfälligt att diskutera nutida musik eftersom jag då säkert skulle avslöja mig. Jag kanske inte ens går på abonnemangskonserterna, utan mycket hellre stannar hemma och tittar på TV.

Varför skulle sådana fall vara mindre centrala än fall av låtsande genom pågående personligt framförande? Det tycks mig uppenbart att vi alltid har levt med låtsande av detta "arrangerade" slag och att de flesta fall av låtsande involverar en salig blandning av pågående personliga framföranden och "arrangemang". Ja, måste inte också det personliga framförandet utnyttja och förutsätta denna sociala, "arrangerande" dimension? Tjuven låtsas vara fönsterputsare genom att putsa fönster *i en bestämd social kontext* – under normal arbetstid, klädd i en viss sorts arbetskläder, genom att ha en firmabil parkerad i närheten, och så vidare.

Ingvar kan förstås fortsätta att hävda att han har rätt att avgränsa meningen hos ordet "låtsas" på ett sådant sätt att låtsande per definition involverar ett pågående personligt framförande. Men det vore ju verkligen att trivialisera frågeställningen. Det är en helt ointressant truism att man *givet* en sådan avgränsning inte kan låtsas vara vaken. Ingvars försök att undkomma denna trivialisering genom att helt riktigt påpeka att påståenden som "Bussen går 20.15" och " $E = mc^2$ " kräver begreppslika bestämningar duger inte. I de senare fallen är det inte begreppsbestämningarna som ensamma fastställer satsernas sanningsvärde – de lägger bara fast mer eller mindre precisa sanningsvillkor, och lämnar frågan om värdet öppen för empiriska undersökningar. I Ingvars fall

följer däremot själva sanningsvärdet direkt ur begreppsavgränsningen – därav trivialiseringen.

Ingvar säger sig vara ”väl medveten” om att ”ord mycket ofta med hjälp av familjelikhet antar nya meningar”. Men familjelikhet handlar inte om att ord antar ”nya meningar”. Själva poängen med familjelikhetsbegreppet är att det *inte* är en fråga om mångtydighet. Amerikansk fotboll och solitär är väldigt olika spel, men mellan dessa till synes disparata användningar av ordet ”spel” finns en kontinuitet som inte finns mellan användningarna av, säg, ordet ”bank” när det tillämpas på sandbankar och när det tillämpas på finansiella institutioner. Det är på grund av att han missar denna skillnad som Ingvar tror att jag försöker vara både semantisk partikularist och semantisk herakleitosist. Men jag är inte någotdera. Jag vänder mig mot såväl partikularistens idé att en naturlig fortsättning eller ”projektion” av ett ord betyder att ordet ges en ”helt ny mening”, som herakleitosistens idé att vårt bruk av ord är fullständigt flytande. Etablerad språkpraxis är öppen men inte kaotisk. Den tillåter projektioner av familjelikhetstyp – projektioner som är kontinuerliga med praxis utan att vara strikt och förutsägbart regelstyrda.

Slutligen finner jag Ingvars användning av distinktionen mellan första- och tredjepersonsperspektiv svårbegriplig. Betrakta fallet där Maja, utan att veta om det, är förgiftad. Jag menar att hon i ett sådant läge mycket väl kan låtsas vara förgiftad, samtidigt som hon faktiskt är förgiftad. Av det Ingvar säger verkar däremot följa *både* (1) att om Maja, under det att hon ägnar sig åt att föreställa förgiftad, tänker för sig själv, ”Jag låtsas vara förgiftad”, så är det hon tänker sant, *och* (2) att om Majas kompis Per i samma läge säger, ”Maja låtsas inte vara förgiftad”, så talar han också sanning. Problemet är att Majas och Pers beskrivningar motsäger varandra, eftersom de bejakar respektive förnekar precis samma sakförhållande. Men kanske har jag missförstått Ingvars tanke. Min idé om det subjektiva perspektivets relevans är hur som helst helt anorlunda. Det väsentliga för låtsandets möjlighet är att Maja inte tror sig vara förgiftad (även om hon faktiskt är det). I så fall kan påståendet att Maja låtsas vara förgiftad mycket väl vara sant, också om det görs från ett tredjepersonsperspektiv.

Martin Gustafsson

SLUTREPLIK TILL MARTIN GUSTAFSSON

Eftersom det här ska vara en kort slutreplik får jag lämna Martins felaktiga uppfattningar om min syn på låtsandets sociala sida och mentalism därhän; liksom hur tal om förstapersons- och tredjepersonsperspektiv ska förstås. Därför direkt på det centrala.

Martin säger att han inte försöker göra det omöjliga, att på en och samma gång vara både semantisk partikularist och herakleitosist. Han säger sig vara varken eller. Men eftersom han (så vitt jag vet) förkastar alla traditionella för-Wittgensteinska meningsteorier, är detta bara ett annat sätt att försöka att göra det omöjliga på, nämligen att försöka inta en position som inte finns. Han karakteriserar sin ståndpunkt med orden ”språkpraxis är öppen men inte kaotisk”, men det är ju precis det som jag avsåg med semantisk partikularism. Man kan inte säga att ett ord har en på förhand bestämd mening, eller ens en på förhand bestämd mångtydighet; möjligheten att ett gammalt ord används på ett nytt men likväl omedelbart begripligt sätt finns alltid. Och även om den nyskapade mening som då uppstår är en naturlig fortsättning på en gammal, kan den ibland vara sådan att den bör kallas en *helt ny* mening. För att ta ett exempel: någon gång i barns utveckling förstår de för första gången ironi, och då får plötsligt gamla satser en helt ny mening, trots att denna mening är en naturlig fortsättning på den gamla. Jag kan helt enkelt inte se att det finns någon språkfilosofisk position mellan semantisk partikularism och semantisk herakleitosism, dvs. i det område där Martin vill placera sig.

Jag tror mig vara en lika kompetent svensk språkanvändare som Martin, och som sådan har jag hittills uppfattat medvetet pågående låtsande som det ur lingvistisk synpunkt prototypiska låtsandet. Kanske tillhör jag i detta avseende en minoritet, och får kanske nu ändra åsikt. Men om Martin anser att det är principiellt omöjligt för ett ord att ha ens en för en grupp tillfälligt given prototypisk mening, så anser jag att han har fel. Min centrala poäng om låtsande kvarstår därför: med min ursprungliga begreppsavgränsning är det trivialt sant att man inte kan låtsas vara vaken, men med Martins är det lika trivialt sant att man kan det. Här finns inget djupt filosofiskt problem att lösa. Vi förstår båda allt som finns att förstå.

Nu tror jag verkligen inte att alla problem som i förstone framstår som filosofiska kan upplösas med begreppsanalys, men ibland går det faktiskt. För den som inte är semantisk herakleitosist löser enkel begreppsanalys problemet huruvida man kan låtsas vara vaken eller inte.

Ingvar Johansson

JOURNALISTISK ETIK

Det kan verka som om journalistisk etik är själva motsatsen till utilitarism. Enligt Wikipedia innebär den av journalister hyllade *konsekvensneutralitetsprincipen* ”att eventuella konsekvenser av publicering av en text, ett reportage eller dylika inslag i ett mediautrymme ej ska avgöra om

publicering skall ske eller ej, det vill säga man skall förhålla sig neutral till konsekvenserna utan att låta sig påverkas av dem. De flesta tidningar och medier i Sverige är anhängare av principen och har uttryckligen sagt sig tillämpa principen i sin redaktionella vardag”. Man får väl hoppas att detta bara är tomma ord!

TIDENS BÖRJAN

De som anser att tiden började med Big Bang, påstår ibland att det är lika konstigt att fråga vad som hände före Big Bang som att fråga vad som finns norr om Nordpolen. Det finns ingen plats norr om Nordpolen och lika lite finns det någon tid före Big Bang. Men ligger inte Polstjärnan norr om Nordpolen?

KVALITET

I samband med nedskärningarna på Dagens Nyheter skriver DN-journalisten Lars Linder (1/3) att ”en kulturredaktion med halva styrkan borta förlorar i kvalitet, allt annat är otänkbart”. Har han inte blandat ihop kvalitet med kvantitet? Om man avskedar de sämsta medarbetarna, de med den lägsta kvaliteten, så borde väl redaktionens kvalitet snarare öka. Men det är klart, när bara den allra bästa medarbetaren blir kvar, blir det väl lite svårt att täcka samtliga kulturområden. Om detta ökar eller minskar kvaliteten kan diskuteras.

Medarbetare i detta nummer av *Filosofisk tidskrift*: *Lars Bergström* är professor emeritus i praktisk filosofi i Stockholm, *Bengt Brülde* är universitetslektor i praktisk filosofi i Göteborg, *Teodor Gardelli* är filosofistuderande vid Luleå universitet, *Lars-Göran Johansson* är professor i teoretisk filosofi i Uppsala, *Ingemar Nordin* är professor inom Tema H vid Linköpings universitet och *Torbjörn Wester* har läst etik, filosofi och idéhistoria på gymnasienivå och bor i Finspång.